

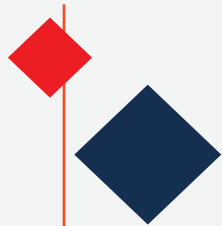


Институт
за
европска
политика.
Скопје



Годишен преглед **на владеењето на правото во ЕУ**

2025 година



Годишен преглед на владеењето на правото во ЕУ 2025 година

Издавач:

Институт за европска политика – Скопје

За издавачот:

д-р Симонида Кацарска

Автори:

Петар Барлаковски,

Институтот за европска политика – Скопје

Мила Браун,

Надворешна соработничка на Институтот за европска политика – Скопје

Тона Карева Талеска,

Надворешна соработничка на Институтот за европска политика – Скопје

Евгенија Јанакиеска,

Надворешна соработничка на Институтот за европска политика – Скопје

Графички дизајн:

Релатив

Скопје, јануари 2026 година



Овој годишен преглед е подготвен во рамки на проектот „Градиме мостови за заедничка иднина: Владеењето на правото во насока на пристапувањето во ЕУ“, финансиран од Европската унија. Содржината на годишниот преглед е единствена одговорност на авторите и на никој начин не може да се смета дека ги претставува ставовите и гледиштата на Европската унија.

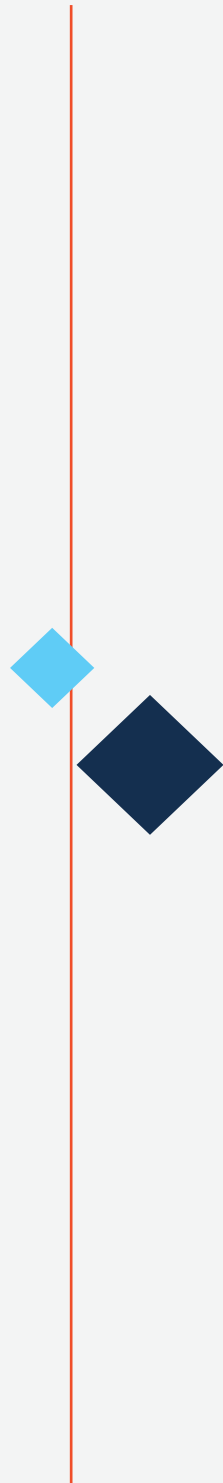


Содржина

Вовед.....	4
Бизнисот и човековите права во ЕУ: Оценка на новата Директива за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD).....	7
Усогласување на политиката на Северна Македонија за ВИ со политиката на ЕУ: премостување на регулаторниот јаз.....	18
Кратка анализа на измените на законите за основно и средно образование и нивната усогласеност со ЕУ директивите за недискриминација.....	28
Владеење на правото и дигиталниот надзор Личните податоци, приватноста и регулирањето на платформите - Патот на Северна Македонија кон интеграција во ЕУ -	36

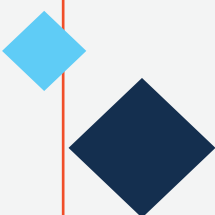


Вовед



Владеењето на правото останува една од темелните вредности на Европската Унија (ЕУ) и централен репер и за земјите членки на ЕУ и за земјите коишто се на патот кон пристапување. Почитувањето на темелните права, демократското владеење, правната сигурност, недискриминацијата и отчетноста претставуваат не само формален услов согласно договорите на ЕУ, туку и суштински услов за доверба, социјална кохезија и одржлив развој. За земјите кандидатки, усогласеноста со овие стандарди сè повеќе се оценува не само преку приближувањето на законодавството, туку и преку квалитетот на спроведувањето, институционалниот капацитет и способноста за одговор на новите политички предизвици поврзани со дигитализацијата, одржливоста и социјалната инклузија.

Во последниве години, ЕУ значително го прошири својот сет алатки за владеење на правото, проширувајќи го својот опсег на нови политики и воведувајќи регулаторни рамки кои се осврнуваат на меѓусекторските ризици по темелните права и демократското владеење. Инструменти како што се Механизмот на ЕУ за владеење на правото, Директивата за длабинска анализа на корпоративната одржливост, Законот за вештачка интелигенција и Законите за дигитални услуги и дигитални пазари одразуваат пошироко разбирање на владеењето на правото - кое оди подалеку од функционирањето на судовите и антикорупциските тела и сè повеќе опфаќа корпоративна одговорност, дигитално управување, заштита на податоци, еднаквост и социјални права. За земјите кандидатки како што е Северна Македонија, ова претставува и обврска и можност: обврска за усогласување со европското право што се развива и можност за модернизација на рамките на владеење во согласност со вредностите на ЕУ.

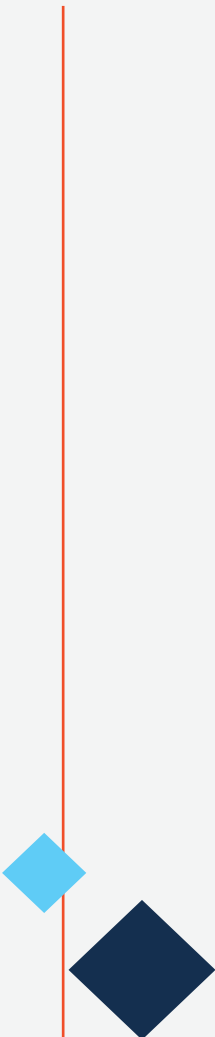


Во овој контекст, Институтот за европска политика - Скопје (ЕПИ) продолжува да ги следи, анализира и контекстуализира клучните случувања во однос на владеењето на правото на ниво на ЕУ и на национално ниво. Преку својата аналитичка работа, ЕПИ се стреми да ги поврзе дебатите во однос на политиките на ниво на ЕУ со домашните реформски процеси, нудејќи проценки засновани на докази и препораки за политиките релевантни за оние што одлучуваат, граѓанското општество и пошироката јавност. Овој Годишен преглед обединува четири анализи на политики што го одразуваат овој пристап, фокусирајќи се на области каде што регулаторната еволуција на ЕУ директно се сече со патот на пристапување на Северна Македонија.

Првата анализа ја испитува новата Директивата на ЕУ за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD), сместувајќи ја во пошироката рамка на бизнисот и човековите права и оценувајќи ги нејзините импликации по корпоративната одговорност, заштитата на животната средина и земјите кандидати. Таа ги истражува и трансформативниот потенцијал на Директивата и предизвиците што произлегоа од неодамнешните регулаторни прилагодувања, со посебно внимание на подготвеноста на Северна Македонија во областа на стандардите за животна средина, владеењето и социјалните стандарди.

Втората анализа се осврнува на областа на вештачката интелигенција што брзо се развива и го оценува нивото на усогласеност на Северна Македонија со Законот за вештачка интелигенција на ЕУ. Преку испитување на моменталниот регулаторен пејзаж, институционалниот капацитет и рамката за заштита на податоците во земјата, анализата ги истакнува правните, институционалните и техничките реформи што се потребни за да се обезбеди одговорно управување со вештачката интелигенција засновано на почитување на правата во согласност со стандардите на ЕУ.

Третата анализа се фокусира на неодамнешните измени и дополнувања на законите за основно и средно образование во Северна Македонија, оценувајќи ја нивната компатибилност со директивите на ЕУ за недискриминација и меѓународните стандарди за човекови права. Ги идентификува областите во кои има назадување, ги анализира нивните потенцијални последици по инклузивноста и еднаквоста во образованието и ги сместува во поширокиот контекст на пристапувањето кон ЕУ и заштитата на темелните права.



Четвртата анализа го испитува пресекот на владеењето на правото, дигиталниот надзор, заштитата на личните податоци и регулирањето на платформите. Забележете дека иако ЕУ има развиено софистицирана правна рамка за регулирање на дигиталната моќ, земјите кандидатки, како што е Северна Македонија, се соочуваат со структурен јаз помеѓу формалното правно усогласување и ефективното спроведување. Анализата истражува како овој јаз влијае врз приватноста, демократската одговорност и директното искуството на темелните права во едно дигитализирано општество.

Земени заедно, анализите во овој Годишен преглед илустрираат како владеењето на правото сè повеќе се обликува од случувањата надвор од традиционалните политики за правда и внатрешни работи. Тие ја нагласуваат важноста на интеграцијата во ЕУ да не гледа како на чисто техничка активност, туку како на континуиран процес на заштита на темелните права, јакнење на институциите и обезбедување правното усогласување да се претвори во опиплива заштита за граѓаните.

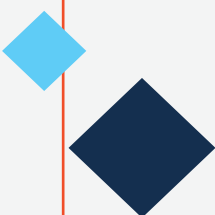


Бизнисот и човековите права во ЕУ: Оценка на новата Директива за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD)

Петар Барлаковски

Истражувач во Институтот за европска политика – Скопје

Вовед



На 25 јули 2024 г., стапи во сила Директива за длабинска анализа на корпоративната одржливост (Директива 2024/1760). Оваа директива, позната и како Директива за задолжителна длабинска анализа на човековите права и животната средина, вклучува обврска за компаниите да изработат и спроведат план за транзиција заради ублажување на климатските промени, чија цел е да обезбеди, во рамките на можностите, бизнис моделот и стратегијата на компанијата да се усогласени со транзицијата кон одржлива економија и целта за ограничување на глобалното затоплување на 1,5°C во согласност со Парискиот договор.¹

За прв пат во ЕУ, компаниите од сите сектори ќе бидат законски обврзани да се погрижат нивните синџири на снабдување да се придржуваат на прописите за заштита на човековите права и животната средина согласно Директивата (CSDDD). **Директивата има за цел да ги интегрира аспектите за постигнување одржливост во корпоративното управување и управувањето со ризици.** За да се постигне ова, таа им наложува на компаниите да спроведат мерки за длабинска анализа во рамките на своите синџири на снабдување, којашто ќе се осврне на сите негативни влијанија врз човековите права и животната средина што произлегуваат од нивното работење, како во рамките на ЕУ, така и надвор од неа.²

1 Директива (ЕУ) 2024/1760 на Европскиот парламент и на Советот за длабинска анализа на корпоративната одржливост, член 1(1) (Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence).

2 Lois Elshof, 'Corporate Sustainability Due Diligence and EU Competition Law' (Длабинска анализа на корпоративната одржливост и Законот на ЕУ за конкуренција) (2024) 15(315) *Journal of European Competition Law & Practice* стр.168.

Овој краток документ има за цел да даде преглед на Директивата, при што ќе ги проучи нејзините потенцијални влијанија и недостатоци, како и нејзиното значење во рамките на поширокото движење за бизнисот и човековите права. Како дел од оваа еволутивна рамка, директивата игра клучна улога во обезбедувањето корпоративна одговорност за заштитата на човековите права и животната средина.

Во Првиот дел е претставен концептот на бизнис и човекови права, објаснувајќи ја неговата релевантност во денешната глобализирана економија - каде што производ произведен во Кина, со користење на сировини од Зимбабве, може да биде купен од холандски државјанин. Овој дел, исто така, ќе го разгледа принципот на длабинска анализа како клучен механизам за корпоративна одговорност. Вториот дел дава преглед на Директивата за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD), наведувајќи ги нејзините основни одредби, цели и очекувано влијание. Критички ги испитува нејзините силни страни и аспектите на загриженост во врска со нејзиното спроведување и примена, вклучувајќи го и Омнибусот, и како Директивата би можела да влијае на земјите кандидати, поточно на Северна Македонија.

Конечно, заклучокот ќе ги сумира клучните сознанија, истакнувајќи ја улогата на директивата во обликувањето на корпоративната одговорност и одржливост во ЕУ и пошироко, особено во однос на земјите кандидати.

Бизнисот и човековите права и Концептот на длабинска анализа

Во текот на последните неколку децении, бизнисот и човековите права привлекоа широко внимание во академските кругови и праксата.³ Овој растечки фокус го одразува растечкото сознавање дека корпорациите, како моќни глобални актери, играат значајна улога во обликувањето на социјалните, економските и политичките пејзажи. Како што мултинационалните компании ги прошируваат своите операции преку границите, нивното потенцијално влијание врз човековите права стана предмет на интензивна дебата. Затоа не е изненадувачки што во Извештајот на специјалниот претставник на генералниот секретар за прашањето поврзани со човековите права и транснационалните корпорации и другите деловни субјекти, Џон Раги забележал:

...[К]оренот на тешката состојба со бизнисот и човековите права денес лежи во јазовите во управувањето создадени од глобализацијата – пред сè помеѓу обемот и влијанието на економските сили и актери и капацитетот на општествата да управуваат со своите негативни последици. Овие јазови во управувањето создаваат средина што толерира незаконски дејствија на компании од сите видови без соодветно санкционирање или репарација...⁴

3 Летнар Чернич и Михалакеа, цитирани во Vesna Coric, Ana Knezevic Bojovic, and Milica V. Matijevic, *Potential of the EU Draft Directive on Corporate Sustainability Due Diligence to Contribute to a Coherent Framework of Corporate Accountability for Human Rights Violations* (2023) (Потенцијалот на предлог Директивата на ЕУ за длабинска анализа на корпоративната одржливост да придонесе кон кохерентна рамка за корпоративна одговорност за повреда на човековите права).

4 John Ruggie, *Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights* (Report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, Human Rights Council, 8th session, Agenda item 3, 2008) UN Doc A/HRC/8/5. (Заштита, почитување и правна заштита: рамка за бизнис и човекови права (Извештај на специјалниот претставник на генералниот секретар за прашањето на човековите права и транснационалните корпорации и другите деловни претпријатија, Совет за човекови права, 8-ма сесија, точка 3 од Дневниот ред, 2008 година)

Следствено, се развија дискусии што одат пошироко од фокусот на државите, нагласувајќи ја потребата од дефинирање на корпоративните одговорности во овој контекст. Ова поместување поттикна истражувања за тоа како бизнисите можат делотворно да ги почитуваат стандардите за човековите права, особено во средини каде што механизмите за заштита на државата се слаби или отсутни. Имајќи го ова предвид, во правните системи каде што државите создаваат и спроведуваат закони за заштита на поединците од злоупотреби на човековите права, корпорациите ја исполнуваат својата одговорност за почитување на човековите права со почитување на овие закони. Меѓутоа, кога самите држави ги кршат човековите права или не успеваат да обезбедат доволна правна заштита, се појавуваат прашања во врска со постоењето, природата, обемот, обврските и спроведувањето на корпоративните обврски во однос на човековите права.⁵ Во такви случаи, компаниите може да се соочат со дилема при одредувањето на обемот на нивната обврска да спречат или да се справат со повредите на човековите права, особено кога локалните закони се недоволни или кога самата држава е инволвирана во или толерира злоупотреби. Ова е причина за загриженост во однос на делотворноста на доброволните корпоративни политики и нивниот капацитет да компензираат за пропустите на државата.

Концептот на длабинска анализа стана важен елемент во дефинирањето и спроведувањето на обврските поврзани со човековите права и животната средина. Во контекст на бизнисот и човековите права, длабинската анализа се однесува на чекорите што бизнисите мора да ги преземат за да идентификуваат, спречат и да се справат со секакви негативни влијанија врз човековите права што произлегуваат од нивното работење. Овој процес е клучен за Водечките принципи на Обединетите нации за бизнисот и човековите права, кои нагласуваат дека бизнисите мора да вршат континуирано оценување на своите активности, да ги идентификуваат ризиците по човековите права и да преземат соодветни мерки за нивно ублажување или елиминирање.⁶

Длабинската анализа е проактивен и континуиран процес кој не само што им овозможува на бизнисите да идентификуваат потенцијални ризици, туку овозможува и да преземаат делотворни мерки за спречување на штета по човековите права. Со интегрирање на аспектите на човековите права во носењето одлуки и работата, бизнисите можат да спречат повреди и да ги ублажат негативните влијанија. Меѓутоа, обезбедувањето бизнисите навистина да ги приоритетизираат човековите права во рамките на своите процеси на длабинска анализа претставува предизвик. Поимот длабинска анализа во бизнисот често се гледа низ призмата на управување со ризици, фокусирајќи се на минимизирање на финансиските ризици и ризиците по угледот. Оваа перспектива понекогаш може да дојде во судир со моралната обврска за почитување на човековите права, што бара подлабока посветеност надвор од економските или правните аспекти.⁷

5 Björn Fasterling and Geert Demuijnck, 'Human Rights in the Void? Due Diligence in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights' („Човековите права во вакуум? Длабинска анализа во Водечките принципи на ОН за бизнис и човекови права“) (2013) 116 *Journal of Business Ethics* 799, 814.

6 Исто.

7 Jonathan Bonnitcha and Robert McCorquodale, 'The Concept of "Due Diligence" in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights' („Концептот на „длабинска анализа“ во Водечките принципи на ОН за бизнис и човекови права“)(2017) 28 *European Journal of International Law* 899.

За длабинската анализа да биде навистина делотворна, таа мора да биде втемелена врз вистинска посветеност на почитувањето на човековите права како темелна морална одговорност. Ова значи дека бизнисите не треба да ги третираат човековите права само како услов за утврдување почитување на прописите, туку како суштински дел од нивните корпоративни вредности. Како таква, обврската на бизнисите да ги почитуваат човековите права оди подалеку од почитувањето на националните закони - таа опфаќа етичка одговорност за избегнување штета, дури и во контексти каде што заштитата од државата е отсутна или слаба.⁸

Што претставува Директивата за длабинска анализа на корпоративната одржливост?

Директивата на Европската Унија за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD) претставува пионерски регулаторен документ дизајниран да обезбеди компаниите да преземат сеопфатна одговорност за влијанието на нивната работа и синџири на снабдување врз човековите права и животната средина. Оваа директива означува важен чекор кон вградување на одржливоста во структурата на корпоративното управување во рамките на ЕУ, а нејзиното усвојување претставува одговор на растечката глобална загриженост за негативните ефекти од деловните активности врз човековите права и животната средина.

Директивата, првично предложена од Европската комисија на 23 февруари 2022 година и формално усвоена во 2024 година, им наложува на големите компании што работат во рамките на ЕУ – како во, така и вон нејзините граници - да ги интегрираат процесите на длабинска анализа во своите структури на корпоративно управување. Овие процеси се дизајнирани да ги идентификуваат, спречат, ублажат и решат сите негативни влијанија врз човековите права и животната средина што произлегуваат од сопствените активности на компаниите, како и од активностите на нивните синџири на снабдување. Директивата бара од бизнисите да ги вградат аспектите на одржливост на секое ниво на одлучување, со акцент на спречување на штета по човековите права и борба против деградацијата на животната средина.⁹

Овој законодавен предлог се надградува врз претходни меѓународни рамки, како што се Водечките принципи на Обединетите нации за бизнис и човекови права, и ги проширува националните регулаторни напори во земји како Франција, Германија и Холандија.¹⁰ Неговата цел е да се воспостави усогласена рамка за корпоративна одговорност која не само што ги почитува климатските цели на ЕУ, туку се усогласува и со глобалните напори за одржливост.¹¹

8 Исто.

9 Vesna Coric, Ana Knezevic Bojovic, and Milica V. Matijevic, *Potential of the EU Draft Directive on Corporate Sustainability Due Diligence to Contribute to a Coherent Framework of Corporate Accountability for Human Rights Violations* (2023) (Потенцијалот на предлог Директивата на ЕУ за длабинска анализа на корпоративната одржливост да придонесе кон кохерентна рамка за корпоративна одговорност за повреда на човековите права).

10 Maria Giovannone, 'The European Directive on 'Corporate Sustainability Due Diligence': The Potential for Social Dialogue, Workers' Information, and Participation Rights' („Европската директива за „Длабинска анализа на корпоративната одржливост“: Потенцијалот за социјален дијалог, информации за работниците и права на учество“) (2024) *Italian Labour Law e-Journal*, Issue 1, Vol 17.

11 Supra note 3.

Директивата (CSDDD) беше одговор на растечката загриженост поради негативните општествени и еколошки последици од големите корпорации - особено мултинационалните корпорации - по човековите права и животната средина. Оваа загриженост произлегуваат од сложеноста на современите повеќеслојни синџири на снабдување коишто честопати се протегаат надвор од јурисдикцијата на која било поединечна држава. Глобализацијата го олесни ширењето на деловни практики кои, во многу случаи, не ги почитуваат меѓународните стандарди за човековите права или животната средина. ЕУ ја препозна потребата за решавање на овој регулаторен јаз, што им овозможи на бизнисите да ги искористат дупките во законите и да избегнат одговорност за дејствија што негативно влијаат врз ранливите делови од населението и врз екосистемите.¹²

Дополнително, усвојувањето на директивата е позиционирано во поширокиот политички контекст на Зелениот договор на ЕУ, кој има за цел да постигне климатска неутралност до 2050 година. Со тоа што бара од компаниите да спроведуваат процеси на длабинска анализа **во рамките на целокупното** нивно работење и синџири на снабдување, Директивата е дизајнирана да ја промовира корпоративната одговорност и да ги премости **јазовите** во управувањето **креирани** од транснационалната природа на современите бизниси.¹³

Директивата нуди неколку клучни придобивки што придонесуваат за унапредување на агендата за одржливост на ЕУ:

- **Усогласување и регулаторна јасност:** Една од најзначајните предности на директивата е нејзината способност да воспостави воедначени процеси за длабинска анализа на корпоративната одржливост во рамките на ЕУ. Со утврдување на заеднички стандарди, Директивата гарантира дека бизнисите во различни земји членки ќе се придржуваат до истите очекувања, со што се намалува регулаторната фрагментација и се промовираат еднакви услови за сите. Ова усогласување не само што го олеснува придржувањето на правилата од страна на бизнисите што работат во повеќе држави од ЕУ, туку спречува и нарушувања во конкурентските односи што произлегуваат од различните национални регулативи.¹⁴
- **Подобрено управување со ризици:** Акцентот на длабинската анализа во Директивата им обезбедува на компаниите структуриран пристап за идентификување и ублажување на ризиците во нивното работење и синџири на снабдување. Со проактивно управување со ризиците поврзани со животната средина и човековите права, бизнисите можат да ја намалат својата изложеност на штета по угледот, правна одговорност и финансиски загуби. Директивата, исто така, го поттикнува усвојувањето на прогресивни практики за управување со ризици што ја интегрираат одржливоста во корпоративната стратегија.¹⁵

12 Alessio M Paccès, 'Civil Liability in the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive Proposal: A Law & Economics Analysis' („Граѓанска одговорност во предлог Директивата за длабинска анализа на корпоративната одржливост во ЕУ: Правна и економска анализа“) (2023) *Law Working Paper* N° 691/2023.

13 Juan Dempere, Eseroghene Udjo and Paulo Mattos, 'The Entrepreneurial Impact of the European Directive on Corporate Sustainability Due Diligence' („Претприемничкото влијание на Европската директива за длабинска анализа на корпоративната одржливоста“) (2024) 14 *Administrative Sciences* 266.

14 Исто.

15 Исто.

- **Корпоративна одговорност:** Директивата ја зајакнува отчетноста на бизнисите за нивното влијание во однос на човековите права и животната средина. Со тоа што ги задолжува компаниите да преземат одговорност и да се погрижат нивните синџири на снабдување да работат во согласност со стандардите за човекови права и животна средина, Директивата (CSDDD) негува култура на транспарентност и етички деловни практики. Се очекува овој регулаторен пристап да ја зајакне водечката улога на ЕУ во унапредувањето на глобалните стандарди за одржливост.¹⁶
- **Иновација и пазарна диференцијација:** Фокусот на директивата врз одржливоста може да поттикне и иновации во зелените технологии и одржливите деловни практики. Со усогласување на деловните стратегии со целите за одржливост, компаниите можат да добијат конкурентска предност на пазарите кои сè повеќе им даваат приоритет на критериумите кои се однесуваат на животната средина и управувањето и на социјалните критериуми (ESG). Дополнително, компаниите кои покажуваат посветеност на одржливоста можат да привлечат инвестиции од фактори кои даваат приоритет на етичкото деловно однесување.¹⁷

Иако Директивата нуди значаен потенцијал, таа не е без одредени предизвици и ограничувања.

- **Трошоци поврзани со примената:** Еден од согледаните недостатоци на Директивата е финансискиот и административниот товар што им го наметнува на бизнисите, особено нејзините индиректни последици по малите и средни претпријатија (МСП). Трошоците поврзани со спроведувањето на процесите за длабинска анализа, вклучително и воспоставувањето системи за мониторинг, обука на персоналот и континуирано поднесување извештаи, може да бидат пречка за помалите компании кои ги немаат ресурсите на поголемите корпорации. Овие трошоци би можеле да ја попречат иновацијата и да создадат бариери за малите и средни претпријатија за влез на пазарот, со што ќе се ограничи целокупното влијание на директивата врз поттикнувањето на разновиден и конкурентен пазар.¹⁸
- **Делотворноста на ограничена одговорност:** Одредбите за граѓанска одговорност во рамките на Директивата, наменети да обезбедат корпоративна одговорност, беа критикувани поради нивната потенцијална неделотворност во принудувањето на бизнисите да ги прифатат негативните последици од своето работење. Критичарите тврдат дека компаниите може да ја заобиколат одговорноста со селективно спроведување мерки за длабинска анализа, со што ќе се поткопа капацитетот на директивата да го постигне својот планиран ефект на одвраќање. Сегашната рамка за одговорност може да не успее целосно да се справи со сложеноста на глобалните синџири за снабдување и стратешката употреба на ограничена одговорност од страна на мултинационалните корпорации.¹⁹

16 Chantal Mak, 'Corporate Sustainability Due Diligence: More than Ticking the Boxes?' („Длабинска анализа на корпоративната одржливост: Повеќе од штиклирање на полињата“) (2022) 29(3) *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 301–303.

17 Supra note 3.

18 Supra note 14.

19 Alessio M Paces, 'Civil Liability in the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive Proposal: A Law & Economics Analysis' („Граѓанска одговорност во предлог Директивата на ЕУ за длабинска анализа на корпоративната одржливост: Правна и економска анализа“) (2023) *Law Working Paper* N° 691/2023.

- **Предизвици во мониторингот и примената:** Обезбедувањето придржување на Директивата (CSDDD) носи значителни практични предизвици. Синџирите на снабдување често се сложени, им недостасува транспарентност и се географски дисперзирани, што им отежнува на компаниите ефикасно да ги проценат и ублажат ризиците во целата мрежа на добавувачи. Како резултат на тоа, надлежните органи што го надгледуваат нејзиното спроведување може да имаат потешкотии да обезбедат бизнисите целосно да ги исполнуваат своите обврски за длабинска анализа, особено во државите каде што стандардите за човекови права и животна средина се слаби или слабо се спроведуваат.²⁰
- **Штиклирање на полињата и стратешко придржување на прописите:** Исто така, постои загриженост дека компаниите може да ги третираат барањата за длабинска анализа во Директивата само како активност на „штиклирање на полињата“, фокусирајќи се на формално придржување на прописите, а не на суштинско постапување во насока на справување со штетата по човековите права и животната средина. Доколку компаниите гледаат на длабинската анализа пред сè како на законска обврска, а не како можност за спроведување значајни промени, делотворноста на директивата би можела да се намали. Овој ризик е особено релевантен во ситуација кога бизнисите ќе се придржуваат само до законски предвидените мерки за длабинска анализа коишто се задолжителни, без да се обврзат на пошироките цели за одржливост.²¹

Омнибусот и неговите ефекти

Сепак, важно е да се дообјасни неодамнешниот предлог за Омнибус, од 26 февруари 2025 година. Предлогот, кој внесува измени и дополнувања во Директивата за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD), има за цел да ја рационализира и поедностави сегашната рамка со воведување на неколку клучни промени за олеснување на регулаторното оптоварување, особено за малите и средни претпријатија (МСП). Овој предлог е во согласност со пошироката цел да се обезбеди компаниите да можат непречено да преминат кон одржливост без да бидат преоптоварени со прекумерни обврски за поднесување извештаи. Главните промени во овој предлог вклучуваат зголемување на прагот за компаниите кои ќе бидат обврзани да поднесуваат извештаи во однос на бројот на вработени на 1.000, ограничување на обврските за длабинска анализа првенствено на директните деловни партнери и продолжување на интервалите помеѓу бараните оценки од мониторинг. Дополнително, предлогот воведува поголема флексибилност во стандардите за поднесување на извештаи за компаниите кои не ги исполнуваат новите прагови, дозволувајќи им да користат поедноставни и посразмерни доброволни стандарди. Исто така, ја отстранува обврската компаниите да ги прекинат деловните односи со партнери што предизвикуваат негативни последици, префрлајќи го фокусот на алтернативни мерки за надомест. Овие прилагодувања се креирани да го поедностават придржувањето на прописите, да ги намалат трошоците и да им обезбедат на компаниите поголема флексибилност, а воедно и да ги одржат основните цели за одржливост на директивата. Меѓутоа, зголемувањето на прагот во однос на бројот на вработени на 1.000 би можело да ослободи многу компании

²⁰ Supra note 15.

²¹ Supra note 14.

од задолжително поднесување извештаи, особено оние што сè уште се доволно големи за да имаат значително влијание врз одржливоста. Преминот од барањето компаниите да ги прекинат врските со штетните партнери кон дозволување алтернативни правни лекови би можел да ја ослабне одговорноста и да одложи суштински дејствија. Дополнително, со тоа што им се дозволува на малите и средни претпријатија да применуваат стандарди по сопствен избор се ризикува да резултира со неконзистентни и недоволни практики во однос на длабинската анализа, потенцијално поткопувајќи ја еднообразноста и строгоста на целите на директивата. Конечно, овие прилагодувања може да ја ослабнат способноста на Директивата да обезбеди робусна корпоративна одговорност за заштита на човековите права и животната средина. Предлогот сега ќе биде разгледан од Европскиот парламент и Советот пред да биде усвоен. Промените ќе стапат во сила откако ко-законодавците ќе постигнат договор и конечниот текст ќе биде објавен во Службениот весник на ЕУ.

Влијанието на Директивата врз земјите кандидати

Осврнувајќи се на регионалниот и домашниот контекст на Директивата, важно е да се напомене дека таа ќе има значајни импликации за земјите кандидати за членство во ЕУ, вклучително и Северна Македонија, бидејќи овие земји го усогласуваат своето законодавство со регулативите на ЕУ. Иако Северна Македонија не е обврзана веднаш да почне да ги применува законите на ЕУ, патот на земјата кон членство во ЕУ ќе бара постепено прилагодување на своите законски структури за да ги усогласи со стандардите на ЕУ. Сепак, висококвалитетните и добро интегрираните регулативи на ЕУ и ООН би им биле од корист на сите земји од југоисточна Европа, како на земјите членки на ЕУ така и на земјите кандидати. Ова е особено релевантно бидејќи, со исклучок на Словенија, овие земји досега не успеаја да развијат кохерентен пристап за оценка на влијанието на корпоративните активности врз човековите права и владеењето на правото. Овој јаз е очигледен од недостатокот на Национални акциски планови за бизнис и човекови права, како и во отсуството на сеопфатни политики или специфични регулативи за корпоративна одговорност во земји како што се Србија, Црна Гора, Хрватска, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Грција, Турција и Албанија.²²

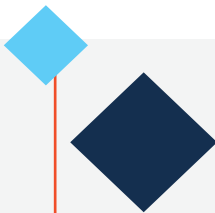
Регулаторната рамка за извештаи за животната средина, социјалните прашања и управувањето во Северна Македонија е сè уште во рана фаза, и сè уште не постигната целосна имплементација. Постојните закони што ги регулираат извештаи не ги опфаќаат конкретно овие прашања. Законот за трговски друштва им наложува на управните одбори да подготвуваат годишни сметки, финансиски извештаи и извештаи. Иако законот ја уредува содржината на годишниот извештај, тој не ги споменува експлицитно прашањата поврзани со животната средина, социјалните прашања и управувањето.²³ Дополнително, во

22 Летнар Чернич и Михалакеа, цитирани во Vesna Coric, Ana Knezevic Bojovic, and Milica V. Matijevic, *Potential of the EU Draft Directive on Corporate Sustainability Due Diligence to Contribute to a Coherent Framework of Corporate Accountability for Human Rights Violations* (2023) (Потенцијалот на предлог Директивата на ЕУ за длабинска анализа на корпоративната одржливост да придонесе кон кохерентна рамка за корпоративна одговорност за повреда на човековите права).

23 Стефан Ристовски, *Известување за корпоративна одржливост како средство за ангажиран приватен сектор – Регулаторна рамка, корпоративна одржливост и практики за известување во Северна Македонија* (Институт за европска политика, 2022).

Северна Македонија, политиките за човекови права на компаниите се или посебни издвоени документи или се интегрирани во стандардите на компанијата, како на пример Етички кодекс или Кодекс на однесување за добавувачите, во кои е даден нивниот став за човековите права. Компаниите се поттикнуваат да ги усогласат своите политики со Глобалниот договор на Обединетите нации. Од 27 анкетирани компании, 10 имаат јавно објавени изјави за човековите права, а седум ги вклучуваат во корпоративните стандарди, како што се Етичкиот кодекс или Кодексот на корпоративно управување. Две компании ги имаат објавено овие изјави на своите веб-страници, додека една има посебен документ за човекови права. Меѓутоа, само три компании ги прошируваат своите обврски за човекови права на своите добавувачи и деловни партнери, додека другите ја ограничуваат одговорноста на раководството и вработените. Меѓународните стандарди за човекови права на кои се упатува ги вклучуваат Универзалната декларација за човекови права, Глобалниот договор на ОН, конвенциите на МОТ, Принципите за корпоративно управување на ОЕЦД и националните закони како што се законодавството за спречување дискриминација, трудовото право и заштитата од вознемирување на работното место.²⁴

24 Исто.

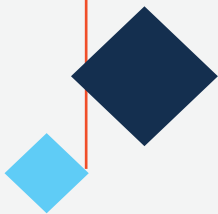


Заклучок

Директивата за длабинска анализа на корпоративната одржливост (CSDDD) претставува значителен напредок во регулаторните напори на ЕУ за справување со штетните влијанија од деловното работење врз човековите права и животната средина. Со наложување на процеси на длабинска анализа во работењето и синџирите на снабдување на компаниите, Директивата значително ја зголемува корпоративната одговорност, поставувајќи силен преседан за бизнисите да ја интегрираат одржливоста во своите модели на управување. Сепак, Директивата не е без свои предизвици, вклучувајќи ги и загриженоста поради трошоците од примената, делотворноста на одредбите за одговорност и ризикот дека компаниите можат да спроведат само површни мерки за длабинска анализа, што би можело да го поткопа нејзиниот планиран ефект за одвраќање.

За земјите кандидати за членство во ЕУ, како што е Северна Македонија, Директивата нуди и предизвик и можност. Иако земјата не е обврзана веднаш да почне да ја применува Директивата, таа ќе треба да ја усогласи својата законска рамка со стандардите на ЕУ како дел од процесот на пристапување. Ова усогласување претставува можност за зајакнување на корпоративното управување, подобрување на транспарентноста и поттикнување на поодржлива деловна средина. Меѓутоа, Северна Македонија се соочува со значителни предизвици, вклучувајќи го и отсуството на сеопфатни национални политики за човековите права и бизнисот, слаби рамки за заштита на животната средина и потреба за градење капацитети за поднесување извештаи за животната средина, социјалните прашања и управувањето.

Предлог-Омнибусот воведува важни прилагодувања насочени кон намалување на регулаторното оптоварување, особено за малите и средни претпријатија (МСП). Со зголемување на прагот за бројот на вработени поврзан со задолжителното поднесување извештаи, поедноставувањето на барањата за придржување кон прописите и овозможување алтернативни корективни мерки наместо прекинување на врските со штетни партнери, Омнибусот се стреми да ја направи Директивата (CSDDD) попрактична за бизнисите. Иако овие промени може да го направат придржувањето на прописите подостапно за малите и средни претпријатија, постои загриженост дека тие би можеле да го ослабнат влијанието на Директивата врз корпоративната одговорност, особено во однос на сеопфатното управување со ризиците во синџирот на снабдување.



Како заклучок, Директивата е регулаторна рамка што ќе ја обликува иднината на корпоративната одговорност во ЕУ и нејзините земји кандидати. Иако нејзината имплементација носи и предизвици и можности, не може а да не се нагласи улогата на Директивата во промовирањето на одржливи деловни практики и заштитата на човековите права. За Северна Македонија и другите земји кандидати, усогласувањето со Директивата не е само придржување на регулативата - тоа е можност да се преземе водечка улога во глобалната транзиција кон одржлива, етичка и одговорна економија.

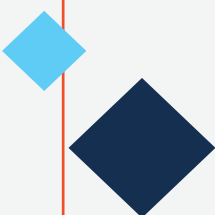


Усогласување на политиката на Северна Македонија за ВИ со политиката на ЕУ: премостување на регулаторниот јаз

Мила Браун

Надворешна соработничка на
Институтот за европска политика – Скопје

Вовед



Технологиите за вештачка интелигенција (ВИ), вклучувајќи и алатки како што се големи јазични модели, стануваат сè подостапни и поинтегрирани во секојдневниот живот во Северна Македонија. Тие се присутни не само во професионалните и индустриските апликации, туку и во повеќето наши паметни телефони и апликации. Сепак, ова брзо усвојување на алатките на ВИ не е опфатено од актуелната законска регулатива на Северна Македонија, каде во моментот недостасува конкретна регулаторна рамка за регулирање на развојот, ставањето во употреба или користењето на ВИ. Овој регулаторен вакуум предизвикува значителна загриженост, особено во области како што се заштитата на темелните права, приватноста на податоците, отчетноста и транспарентноста.

Оваа анализа има за цел да истражи како Законот за ВИ на Европската Унија ќе влијае врз правната и институционалната подготвеност на Северна Македонија за интеграција во ЕУ, со фокус на потребните структурни, правни и институционални реформи што земјата мора да ги преземе за да ги усогласи законите со стандардите на ЕУ. Без ова усогласување, земјата ризикува регулаторна фрагментација, намалена доверба во системите за ВИ и можно пролонгирање на процесот на пристапување. Доколку националното законодавство не се усогласи со европското право (*acquis communautaire*) - поточно со Законот за ВИ во овој случај – тоа ќе сигнализира недоволна усогласеност со дигиталните стандарди и стандардите за заштита на податоците на ЕУ, ќе го поткопа кредибилитетот на земјата како кандидатка за членство во ЕУ и ќе ја ослабне нејзината рамка за заштита на податоците, која сè уште е во развој.

Преглед на Законот за ВИ на ЕУ и неговите начела

Интересот за и истражувањата со користење на вештачката интелигенција експоненцијално пораснаа во изминатите пет години, а нејзините апликации продираат во речиси секој аспект од секојдневниот живот, од маркетингот и социјалните медиуми до здравствената заштита, образованието, па дури и при носењето владини одлуки. Иако таквата интеграција нуди придобивки во однос на ефикасноста, иновациите и пристапноста, таа истовремено поттикнува загриженост во врска со приватноста, отчетноста и потенцијалната пристрасност. Препознавајќи ја моќта и ризиците од ВИ, ЕУ дејствуваше рано во насока на воспоставување регулаторна основа заснована на вредности како што се доверба, транспарентност и темелните права. Со усвојувањето на Законот за вештачка интелигенција (Законот за ВИ), ЕУ стана првиот политички субјект што утврди сеопфатна рамка за регулирање на вештачката интелигенција. Овој Закон е дел од проширеното *acquis communautaire* што се очекува земјите кандидатки да го усвојат преку процесот на пристапување.

Законот за ВИ на ЕУ нуди регулаторен пристап базиран на ризик, класифицирајќи ги системите на ВИ според нивото на ризик и потенцијалниот ризик од штета по безбедноста и темелните права. Ова наметнува обврски за оние што работат на развој и за корисниците на системи на ВИ, кои се должни да спроведат управување со ризици, да обезбедат усогласеност и да имаат структури за контрола. Овие структури се зајакнати со институционални договори за следење и спроведување;²⁵ сепак, многу од овие договори, како што е потврдено од Државниот завод за ревизија, во моментов отсуствуваат во Северна Македонија, каде што од 2018 година се потрошени над 6 милиони евра за четириесет и осум проекти за вештачка интелигенција без ниту една функционална имплементација во јавниот сектор.²⁶

Законот за ВИ на ЕУ ја одразува пошироката посветеност на ЕУ кон развој на технологија на кој ќе може да му се верува, ќе го има човекот во центарот на внимание и ќе биде етички, заснован на темелните вредности како што се владеењето на правото и демократијата.²⁷ Овие принципи се вградени во Договорите и се наведени во воведните образложенија на Законот, нагласувајќи ја важноста на усогласувањето на развојот на вештачката интелигенција со Повелбата за основните права на Унијата.²⁸

Законот за ВИ воведува регулаторен модел базиран на ризик кој ги класифицира системите на ВИ на четири нивоа: неприфатлив ризик, висок ризик, ограничен ризик и минимален ризик. Системите за кои се смета дека претставуваат неприфатлив ризик се целосно забранети,

25 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) (Регулатива (ЕУ) 2024/1689 на Европскиот парламент и на Советот од 13 јуни 2024 г. за усогласени правила за вештачка интелигенција (Закон за вештачка интелигенција)), *Official Journal of the European Union* L 2024/1689, членови. 25, 29.

26 Visive.ai, "Millions Spent on AI in North Macedonia, No Functional Projects Yet" ((Милиони потрошени за ВИ во Северна Македонија, и сè уште нема функционални проекти)) Visive.ai, пристапено на 16 август 2025, <https://www.visive.ai/news/millions-spent-on-ai-in-north-macedonia-no-functional-projects-yet/>.

27 European Commission, *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts*, COM(2021) 206 final, Recital 1. (Европска комисија, Предлог Регулотива на Европскиот парламент и на Советот за утврдување на усогласени правила за вештачка интелигенција (Закон за вештачка интелигенција) и изменување и дополнување на одредени закони на Унијата, COM(2021) 206 конечна верзија, Воведно образложение 1).

28 Исто, Воведни образложенија 1 и 5 (Recitals 1 & 5).

вклучително и оние што користат скриени техники, ги искористуваат ранливостите на одредени групи или вклучуваат далечинска биометриска идентификација во реално време во јавно достапни простори за потребите на органите на прогон, со тесно дефинирани исклучоци.²⁹

Системите со висок ризик се дозволени, но подлежат на строги услови. Тие вклучуваат системи на ВИ дизајнирани да се користат во критични области, како што се образование, вработување, работата на органите на прогон, гранична контрола и пристап до основни јавни услуги.³⁰ Законот налага овие системи да се подложат на оценка на сообразност, да исполнуваат одредени стандарди за квалитет на податоците, да обезбедат човечки надзор и да вклучуваат механизми за транспарентност и отчетност.³¹ Овие обврски бараат, на пример, сетовите податоци што се користат за обука и развој на системите да бидат релевантни, репрезентативни и без грешки и пристрасност; човечкиот надзор да обезбеди програмерите да имаат целосна контрола и можност да ги запрат операциите во секој момент; и мерките за транспарентност да вклучуваат јасни упатства за да се обезбеди одговорност при ставањето во употреба и користењето.³²

Системите на ВИ со ограничен ризик, како што се чет-ботовите или системите за препознавање емоции, на пример, мора да се придржуваат кон обврските за транспарентност, вклучително и информирање на корисниците дека комуницираат со систем за вештачка интелигенција.³³ Од друга страна, системите за вештачка интелигенција со минимален ризик, како што се филтрите за спам овозможени од вештачка интелигенција или алгоритмите за видео игри, остануваат во голема мера нерегулирани, но подеднакво се охрабруваат да ги следат доброволните кодекси на однесување и да се придржуваат до етичките упатства.³⁴

Законот за ВИ е екстратериторијален по обем, што значи дека се однесува не само на давателите на услуги и корисниците во рамките на ЕУ, туку и на оние надвор од ЕУ чии системи за ВИ влијаат врз луѓето во рамките на Унијата.³⁵ Ова има значајни импликации за трети земји, вклучително и Северна Македонија, кои ќе треба да почнат да се усогласуваат со Законот многу пред пристапувањето за да се избегне регулаторна фрагментација и да се олесни пристапот до единствениот пазар на ЕУ.

Во суштина, Законот за ВИ ги регулира не само технологиите на вештачка интелигенција, туку и обезбедува правна рамка што ги зацврстува иновациите во јавната доверба, темелните права и демократскиот надзор.³⁶ За земјите кандидатки како Северна Македонија, овој Закон не е само идна обврска согласно европското право – на него може да се гледа и како на водич за институционално осовременување и правно усогласување. Од општата примена на Законот за ВИ на ЕУ на 2 август 2026 г., со обврски за моделите на ВИ со општа намена

29 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), OJ L, 2024/1689, Article 5(1); Recitals 23–27 (Регулатива (ЕУ) 2024/1689 на Европскиот парламент и на Советот од 13 јуни 2024 г. за утврдување на усогласени правила за вештачка интелигенција (Закон за вештачка интелигенција), OJ L, 2024/1689, член 5(1); воведни образложенија 23–27).

30 Исто., Анекс III; членови 6–7.

31 Исто., членови 8–15.

32 Регулатива (ЕУ) 2024/1689, Закон за вештачка интелигенција, членови 10–14.

33 Исто., член 52(1); Воведно образложение 70.

34 Исто., Воведно образложение 71; член 69.

35 Исто., член 2(1)(c); Воведно образложение 12.

36 Исто., Воведни образложенија 1, 5, и 10.

што стапуваат на сила на 2 август 2025 г. и целосна усогласеност што се бара до 2 август 2027 година, земјите кандидатки, како што е Северна Македонија, можат да ги користат овие репери како водич во постепеното усогласување на своите законски и институционални рамки со стандардите на ЕУ.³⁷

Актуелниот регулаторен пејзаж на Северна Македонија во однос на ВИ

Северна Македонија моментално работи во значителен регулаторен вакуум. За разлика од многу соседни земји, на земјата ѝ недостасува конкретно законодавство или барем сеопфатни и необврзувачки насоки за регулирање на развојот, ставањето во употреба или целокупното користење на технологиите на вештачка интелигенција. Иако македонскиот Фонд за иновации и технолошки развој (ФИТР), во соработка со Владата, во 2021 година започна активности за изготвување на Национална стратегија за вештачка интелигенција, реалниот напредок во изготвувањето на робусна законска рамка е очигледно бавен.³⁸ Меѓутоа, усвојувањето на националната Стратегија за ИКТ има за цел да го премости дигиталниот јаз преку подобрување на широкопојасната инфраструктура во недоволно покриените рурални области.³⁹ Стратегијата, во својот четврти столб, ја идентификува вештачката интелигенција како нова технологија со трансформативен потенцијал низ секторите, нагласувајќи ја потребата од градење институционален, правен и технички капацитет за поддршка на идното ставање во употреба на ваквите технологии во согласност со стандардите на ЕУ.⁴⁰ Додека се работи на општиот дигитален развој, отсуството на законска рамка конкретно посветена на вештачка интелигенција би можело активно да го пролонгира пристапот на Северна Македонија кон членство во ЕУ со тоа што отпосле ќе има потреба од обемни законски измени и напори за усогласување, со што може да се попречи економската интеграција и довербата во нејзиниот дигитален сектор. ЕУ очекува нејзините потенцијални членки да ги усвојат нејзините законски стандарди, а отсуството или неусогласеноста на стратегијата за вештачка интелигенција јасно би сигнализирало јаз во регулаторната подготвеност.

И покрај моменталното отсуство на законодавство што конкретно ќе се занимава со ВИ, Северна Македонија изготви основна правна рамка за заштита на податоците. Законот за заштита на личните податоци (ЗЗЛП)⁴¹, кој стапи на сила во февруари 2020 г., покажува значителна усогласеност со Општата регулатива за заштита на податоците (GDPR) на ЕУ.⁴²

37 Европски парламент, *The Timeline of Implementation of the AI Act (Временска рамка за спроведување на Законот за ВИ)*, 2025, https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA%282025%29772906.

38 Andrea Radonjanin, Andrea Lazarevska, and Filip Srbinoski, "Artificial Intelligence 2024- Schoenherr" (Вештачка интелигенција 2024) *Schoenherr*. https://www.schoenherr.eu/media/0s3n4xde/schoenherr_chambers_north_macedonia.pdf.

39 Влада на Република Северна Македонија, *Нацрт-национална ИКТ стратегија 2023–2030*, Министерство за информатичко општество и администрација, пристапено на 30 јули 2025, https://ener.gov.mk/PublicDocuments/Нацрт%20Национална%20ИКТ%20стратегија%202023-2030_Нацрт_id=71_version=1.pdf.

40 Исто.

41 Закон за заштита на личните податоци, *Службен весник на Република Северна Македонија* бр. 42/20, со измените и дополнувањата бр. 101/25.

42 DLA Piper, "Data protection laws in North Macedonia" (Законите за заштита на податоци во Северна Македонија), *DLA Piper Data Protection Laws of the World*, последен пат изменет на 17 јануари 2024, <https://www.dlapiperdataprotection.com/index.html?t=about&c=MK>.

Ова усогласување обезбедува појдовна точка, со оглед на тоа што квалитетот на податоците и приватноста се централни начела во барањата што произлегуваат од Законот за ВИ на ЕУ за високоризични системи на ВИ. Сепак, самиот ЗЗЛП се покажува како недоволен за сеопфатно решавање на суштинската комплексност и новите предизвици што ги носи вештачката интелигенција, и може да се применат само по аналогија во случаи што вклучуваат ВИ, наместо да биде директно применлив. Оваа несоодветност е особено присутна во однос на клучни прашања како што се алгоритамската пристрасност, одговорноста за автоматизирани процеси на одлучување и широката примена на вештачката интелигенција во различни економски и социјални сектори. Исто така, прашањата што се однесуваат на правата на интелектуална сопственост за дела генерирани од вештачка интелигенција во голема мера остануваат нерешени согласно сегашната македонска правна парадигма.⁴³

ЗЗЛП обезбедува основна рамка за решавање на проблемите поврзани со вештачката интелигенција во Северна Македонија, и покрај отсуството на конкретно законодавство за вештачката интелигенција во земјата. Неговата широка дефиниција за „обработката на лични податоци“ во член 4, став (1), алинеја 2, која опфаќа автоматизирани средства, ѝ овозможува на Агенцијата за заштита на лични податоци (Агенцијата) да ги надгледува системите на вештачка интелигенција што работат со лични податоци. Слично на тоа, дефиницијата за „профилирање“ во член 4, став (1) алинеја 4 директно се однесува на многу апликации со ВИ, воспоставувајќи правна основа за регулирање на предикативната вештачка интелигенција.⁴⁴

Темелните начела на ЗЗЛП од член 9, како што се „законитост, правичност и транспарентност“ и „точност“, можат аналогно да се применат за вештачката интелигенција. Ова вклучува ставање на алгоритамската пристрасност под „точност“ (член 9, став (1), алинеја 4) и обезбедување јасно комуницирање на одлуките за вештачката интелигенција заради „транспарентност“ (член 9, став (1), алинеја 1). Исто така, правата на субјектот на личните податоците во член 17, став (2), точка 6 и член 18, став (2), точка 7, конкретно се однесуваат на „постоењето на автоматизиран процес на одлучување, вклучувајќи го и профилирањето“, давајќи им на поединците право на суштински информации за логиката и последиците од вештачката интелигенција. Ова им дава моќ да ги разбираат и оспоруваат алгоритамските одлуки. Конечно, широките овластувања на Агенцијата според член 66 за барање информации и пристап до лични податоци обезбедуваат клучен регулаторен механизам за истрага и обезбедување придржување на прописите за заштитата на податоците во случаи поврзани со вештачката интелигенција. Иако не е замена за закон што стриктно се однесува на вештачка интелигенција, ЗЗЛП нуди законски можности за решавање на клучните проблеми со вештачката интелигенција во рамките на актуелниот регулаторен пејзаж на Северна Македонија.⁴⁵ На актуелниот пристап на Северна Македонија во изработката на политиките за вештачка интелигенција му недостасува рамка за консултации со засегнатите страни или дијалог со повеќе чинители. Ова отсуство го ограничува вклучувањето на различни перспективи, што може да резултира со политики кои не се целосно насочени

43 Andrea Radonjanin, Andrea Lazarevska, and Filip Srbinoski, "Artificial Intelligence 2024 - Schoenherr" (Вештачка интелигенција 2024), *Schoenherr*. https://www.schoenherr.eu/media/0s3n4xde/schoenherr_chambers_north_macedonia.pdf; Закон за заштита на личните податоци, *Службен весник на Република Северна Македонија* бр. 42/20, со измените и дополнувањата бр. 101/25.

44 Исто., член 4.

45 Исто., членови 9, 17, 18, и 66.

кон општествените и техничките предизвици на вештачката интелигенција. На пример, во Холандија се спроведуваат консултации со повеќе чинители за насоките за користење на ВИ и забранетите практики поврзани со ВИ, во кои се вклучени владините тела, индустријата и граѓанското општество за да се обезбеди широк придонес и учество.⁴⁶ Ова покажува дека вклучувањето на засегнатите страни е неопходно за да се креираат политики што одразуваат повеќе перспективи, за да се обезбеди придржување на правилата и да се овозможи контрола. Без тоа се ризикува во управувањето со ВИ да има пропусти во отчетноста и можноста за реакција.

Потребни правни, институционални и технички промени за усогласување

Северна Македонија во моментот нема посебна законска рамка за вештачка интелигенција. Иако се во тек пошироки напори за дигитална трансформација - особено преку националната Стратегија за ИКТ - земјата сè уште ги нема регулирано ризиците, обврските или механизмите за контрола специфични за вештачката интелигенција. Отсуството на законски дефинирани заштитни мерки, институционален капацитет и техничка инфраструктура создава јаз помеѓу моменталната позиција на Северна Македонија и стандардите што ги бара Законот за ВИ на ЕУ.

Законски измени

Отсуството на конкретна национална стратегија за ВИ значи дека Северна Македонија мора да започне од нула, што бара значителна политичка волја, финансиски инвестиции и правна експертиза за изработка на сеопфатна регулаторна рамка. Обезбедувањето соодветно финансирање за овие реформи ќе биде значителен предизвик, што веројатно ќе бара меѓународна поддршка.

Со оглед на сложеноста и ширината на Законот за ВИ на ЕУ, Северна Македонија треба да усвои нов, наменски закон за вештачка интелигенција, наместо да се обидува да ја регулира вештачката интелигенција само преку измени на постојниот Закон за заштита на лични податоци. Иако ЗЗЛП се занимава со прашања поврзани со управувањето со податоци и индивидуалните права, тој не ги опфаќа клучните аспекти како што се класификација на ризик, оценки на сообразност или обврски специфични за секторот. Нов правен инструмент би обезбедил појасна регулаторна сигурност и подобро усогласување со барањата на ЕУ, додека таргетираните измени на постојните секторски закони би обезбедиле целосно усогласување.⁴⁷ Овој закон треба да усвои класификација базирана на ризик, пресликувајќи го Законот за ВИ на ЕУ, и експлицитно да ги забрани системите за кои се смета дека претставуваат

46 Rijksoverheid, "Reactie op Consultatie AI Systemen," *Rijksoverheid*, December 11, 2024, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/12/11/reactie-consulatie-ai-systeem>.

47 Andrea Lazarevska, Andrea Radonjanin, and Filip Srbnoski, "The Absence of AI Regulation in North Macedonia" (Отсуството на регулатива за ВИ во Северна Македонија), *Chambers Global Practice Guides: Artificial Intelligence 2024*, Schoenherr, accessed August 10, 2025, https://www.schoenherr.eu/media/0s3n4xde/schoenherr_chambers_north_macedonia.pdf.

неприфатлив ризик.⁴⁸ Оваа законска рамка, исто така, мора да наметне обврска за оценка на влијанието врз темелните права за системите со вештачка интелигенција со висок ризик пред нивното ставање во употреба, обезбедувајќи средства за проактивно справување со ваквите штети и ризици.⁴⁹ За системи класифицирани како високоризични, Северна Македонија ќе треба да усвои законски услови што опфаќаат управување со податоци (слични на оние што се наоѓаат во ЗЗЛП), сеопфатна техничка документација и водење евиденција, како и одредби за транспарентност и информации. Ова може да вклучува прецизно дефинирање на барања за мониторинг по пуштањето на пазарот и известување за сериозни инциденти што вклучуваат системи на ВИ, обезбедување континуирано почитување на прописите и одговорност откако системите ќе станат оперативни, односно ќе бидат пуштени во употреба и достапни за многу корисници.⁵⁰ Законот мора да обезбеди суштинска човечки надзор, да гарантира техничка робусност, точност и сајбер-безбедност на системите на ВИ со висок ризик и да наложи воспоставување робустен систем за управување со ризици. Новиот закон, исто така, мора да утврди обврски за транспарентност за системите на ВИ со ограничен ризик, како што се четботовите, и да дефинира јасна рамка за спроведување со јасно назначени национални органи и систем на казни во согласност со Законот на ЕУ, вклучувајќи и одредби за механизми за надомест на штета за погодените лица.⁵¹ Покрај општиот закон за вештачка интелигенција, ќе треба да се разгледа и измени и дополни и постојното законодавство во одредени сектори како што се здравство, финансии, вработување и образование за да се вклучат одредби специфични за вештачката интелигенција, со што ќе се обезбеди доследност со начелата од Законот за ВИ.

Институционални промени

Спроведувањето на Законот за ВИ бара зајакнување и воспоставување нови институционални капацитети. Северна Македонија ќе треба да назначи надлежен национален орган за контрола на вештачката интелигенција, евентуално проширувајќи ги надлежностите на Агенцијата за заштита на лични податоци (АЗЛП) или формирајќи посебно тело надлежно за вештачка интелигенција со мултидисциплинарни експерти.⁵² За системи или програмери за развој на вештачка интелигенција од висок ризик, независните тела за оценка на сообразноста од трети страни мора да бидат акредитирани или утврдени. Меѓутоа, самата АЗЛП се соочува со добро документирано ограничувања. Нејзините годишни извештаи и последниот извештај на Европската комисија за напредокот на земјата идентификуваат постојани предизвици како што се недоволен персонал, недоволно финансиски средства и недостатокот на техничка инфраструктура, што сериозно го ограничува нејзиниот регулаторен дострел.⁵³

48 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), OJ L, 2024/1689, Article 5(1) (Регулатива (ЕУ) 2024/1689 на Европскиот парламент и на Советот од 13 јуни 2024 г. за утврдување на усогласени правила за вештачка интелигенција (Закон за вештачка интелигенција), OJ L, 2024/1689, член 5(1).).

49 Исто, член 29.

50 Исто, членови 10, 11, 13, 14, 15, 66.

51 Исто, членови 52, 60, 61, 62, и 71.

52 Исто, членови 60 и 61.

53 Република Северна Македонија, Годишен извештај на Агенцијата за заштита на лични податоци за 2023 година (Скопје: Агенција за заштита на лични податоци, 2024 година), <https://dzlp.mk/mk/izveshtai>; Европска комисија, *North Macedonia 2024 Report (Извештај за Северна Македонија за 2024)*, SWD(2024) 621 final, Brussels, 5 јуни 2024, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-report-2024_en.

Овие недостатоци мора да се решат, и тоа брзо, доколку Агенцијата сака да ги преземе дополнителните обврски наведени во Законот за ВИ.

Потребна е сериозна обука за државните службеници во сите владини сектори, вклучувајќи ги и министерствата, судството и јавните набавки, за да го подобрат своето разбирање како за законските барања, така и за техничките импликации од Законот за ВИ.⁵⁴ Силната меѓуагенциска координација и иницијативите за подигање на јавната свест се од суштинско значење, вклучително и јавно-приватните партнерства, кои можат да се стимулираат на многу начини, како што се повици за надворешни инвестиции во вештачка интелигенција. Покрај тоа, органот што ќе биде назначен како одговорен за вештачка интелигенција, без разлика дали е нов или постоечки, мора да биде значително опремен со човечки, финансиски и технолошки ресурси за делотворно да ги извршува своите задачи.

Градењето институционален капацитет ќе бара координирани напори за обука на јавни службеници и формирање надлежни органи за контрола при ставањето во употреба на вештачката интелигенција и придржување на прописите. Овие предизвици претставуваат можност за Северна Македонија да го подобри управувањето, да привлече инвестиции и да поттикне иновации во рамките на една регулирана средина што ги почитува правата и е усогласена со стандардите на ЕУ.⁵⁵

Технички промени

Северна Македонија мора да се справи со значајни технички предизвици. Подготовката или усвојувањето детални технички стандарди за развој и ставање во употреба на вештачка интелигенција, во согласност со европските норми (вклучувајќи ја и ВИ што може да се објасни и интероперабилноста), е од витална важност.⁵⁶ Потребни се инвестиции за развој на национален корпус на експерти за вештачка интелигенција, вклучувајќи експерти за етика, научници за податоци и инженери, како во јавниот така и во приватниот сектор, како и зајакнување на образовните програми и истражувањата во областа на ВИ. Безбедната инфраструктура за податоци е од особено значење за високоризичните системи на вештачка интелигенција, што потенцијално бара инвестиции во безбедно компјутерско работење на облак и национални центри за податоци за ублажување на ризиците поврзани со сајбер безбедност.⁵⁷

Северна Македонија веќе претрпе повеќекратни напади со рансомвер (уценувачки софтвер) и фишинг врз јавни институции, како што се Фондот за здравствено осигурување во 2023 година и министерствата за земјоделство и за образование во 2022 година, што укажува на ранливост во однос на сајбер-безбедноста и зголемен ризик од манипулација со системите

54 Исто., Воведно објаснување 70 (Recital 70).

55 Европска комисија, *Supervising AI by Competent Authorities* (Контрола на ВИ од страна на надлежни органи), пристапено на 10 август 2025, https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/public-administration-and-governance/supervising-ai-competent-authorities_en.

56 Исто., член 41.

57 Исто., членови 10 и 15.

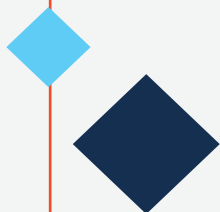
на ВИ.⁵⁸ Како што вештачката интелигенција сè повеќе се интегрира во јавните услуги, така потенцијалот за експлоатација нагло расте, нагласувајќи ја итната потреба од робусна безбедност и отпорност.

Воспоставување или поддршка на капацитети за тестирање и валидација на ВИ, особено за тестирање на системи со висок ризик, е од суштинско значење за постигнување усогласеност.⁵⁹ Паралелно, Северна Македонија мора да изгради политики насочени кон задржување на корпусот на стручни лица за дигитална технологија и ВИ, кои често заминуваат во странство поради подобри можности од финансиски аспект. Спечувањето на одливот на мозоци преку стимулации, програми за развој на кариера и финансирање на истражувања ќе биде клучно за градење одржлив домашен капацитет за управување со вештачката интелигенција и иновации, како што препорача ЕУ преку својот Механизам за стимулирање на таленти и партнерства во рамките на Глобалниот портал.⁶⁰

58 Balkan Investigative Reporting Network, "Cyber-enabled crime poses significant risks to South Eastern Europe: ransomware attacks hit North Macedonia's Health Insurance Fund and multiple ministries" (Компјутерскиот криминал наметнува значителни ризици во југоисточна Европа: напади со рансомвер го погодија Фондот за здравствено осигурување на Северна Македонија и повеќе министерства), *Risk Bulletin*, март 2024; и Telegraficom, "Cyber-attacks on state institutions escalate, exposing citizens' data risks" (Сајбер нападите врз државните институции ескалираат, укажувајќи на ризиците по податоците на граѓаните), *Telegrafi*, април 2023

59 Stein, Merlin, Milan Gandhi, Theresa Kriecherbauer, Amin Oueslati, and Robert Trager. "Public vs Private Bodies: Who Should Run Advanced AI Evaluations and Audits? A Three-Step Logic Based on Case Studies of High-Risk Industries" (Јавни наспроти приватни тела: Кој треба да спроведува напредни евалуации и ревизии на ВИ? Логика во три чекори заснована на студии на случај на индустрии со висок ризик) *arXiv*, 30 јули 2024. <https://www.arxiv.org/abs/2407.20847v1>

60 Европски парламент, *Извештај за искористување на талентите во европските региони, A9-0325/2023 (Report on Harnessing Talent in Europe's Regions, A9-0325/2023)*, усвоен на 14 јуни 2023, со посебен акцент на воведните образложенија Р-П за стратегиите за задржување на талентите во борбата против одливот на мозоци.; Европска комисија, *Implementation of Global Gateway Agenda*, Communication COM(2023)715, 10 October 2023, §3 on Talent Partnerships and cooperation with third-country (non-EU) partners to prevent brain drain and support skills development (Спроведување на агендата на Глобалниот портал, Соопштение COM(2023)715, 10 октомври 2023 година, §3 за партнерства за таленти и соработка со партнери од трети земји (надвор од ЕУ) заради спречување на одливот на мозоци и поддршка на развојот на вештини).



Заклучок

Законот за ВИ на ЕУ, заснован на човечки ориентиран вредности и пристап базиран на ризик, служи како суштинска рамка за усогласување на Северна Македонија со дигиталните и демократските стандарди на Унијата. Сегашниот регулаторен вакуум итно бара сеопфатни законски реформи што ќе ја отсликуваат структурата на Законот на ЕУ и тоа преку усвојување на наменски закон за ВИ, формирање на надлежен национален орган за контрола и градење на институционални капацитети во јавната администрација и инфраструктурата. Ова вклучува стратешки инвестиции во стручност за ВИ, безбедни системи за податоци и капацитети за тестирање за да се обезбеди и техничка извонредност и одговорност. Иако е сложен, овој процес ѝ нуди на Северна Македонија трансформативна можност: да го модернизира своето дигитално управување, да поттикне иновации, да привлече одржливи инвестиции и да го забрза својот пат кон пристапување во ЕУ.

Најважно од сè, усвојувањето на оваа законска рамка ја зацврстува дигиталната иднина на земјата во заштитата на темелните права – погрижувајќи се ВИ да им служи на луѓето, да го штити нивното достоинство и да ја зајакнува јавната доверба во владеењето на правото.



Кратка анализа на измените на законите за основно и средно образование и нивната усогласеност со ЕУ директивите за недискриминација

Тона Карева Талеска

Надворешна соработничка на
Институтот за европска политика – Скопје



Оваа анализа ги презентира и оценува последните измени на законите за основно и средно образование во Република Северна Македонија и нивната усогласеност со ЕУ директивите за недискриминација. Врз основа на утврдените недостатоци, анализата дава конкретни препораки за усогласување на националната законска рамка со европските стандарди, за зајакнување на механизмите за заштита од дискриминација и обезбедување на инклузивно и еднакво образование за сите ученици.

Вовед и контекст

Во текот на 2025 година Собранието на Република Северна Македонија усвои неколку измени на Законот за основно образование и Законот за средно образование, кои предизвикаа значајни реакции од граѓанскиот сектор⁶¹, со кои се бришат основите за дискриминација - род, родов идентитет и сексуална ориентација, референцирањето на Законот за спречување и заштита од дискриминација, како и темите за сексуално и репродуктивно здравје и родова еднаквост и младите остануваат без пристап до здравствена едукација базирана на докази. Овие измени беа донесени по скратена постапка, без соодветна јавна расправа и без вклучување на експертската јавност. Главните критики се однесуваат на тоа што измените ги релативизираат постоечките механизми за заштита од дискриминација и насилство, ја поткопуваат инклузивноста на образованието, а со тоа и ги нарушуваат уставните права на еднаков пристап до образование за сите, правото на еднаков третман и забраната од дискриминација.⁶²

Измените претставуваат оддалечување од европската агенда – односно отстапување од веќе воспоставените стандарди и принципи вградени во [Уставот на Република Северна Македонија](#), [Законот за спречување и заштита од дискриминација](#), како и во релевантните меѓународни документи, вклучително и [Целите за одржлив развој на Обединетите нации](#). Дополнително, ваквите измени се во спротивност со следните директиви на Европската Унија: [Директива 2000/78/ЕЗ](#), [Директива 2004/113/ЕЗ](#) и [Директива 2006/54/ЕЗ](#).

Дискриминација претставува секое разликување, исклучување, ограничување или давање првенство што се заснова на дискриминаторска основа (како што се раса, бојана кожа, потекло национална или етничка припадност, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, припадност на маргинализирана група, јазик, државјанство, социјално потекло, образование, религија или верско уверување, политичко уверување, друго уверување, попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, лично својство и општествен статус или која било друга основа), со сторување или несторување, што имаат за цел или резултат спречување, ограничување, признавање, уживање или остварување на правата и слободите на одредено лице или група на еднаква основа со други.⁶³ Ова ги опфаќа сите форми на дискриминација вклучително и оневозможување на соодветно

61 Мрежа за заштита од дискриминација (МЗД), „Барање за итно повлекување на измените на законите за основно и средно образование“, 2024. Достапно на: <https://mhc.org.mk/news/mrezhata-za-zashtita-od-diskriminacija-bara-itno-da-se-povlechat-zakonskite-izmeni-za-osnovno-i-sredno-obrazovanie/>

Мрежа за заштита од дискриминација (МЗД), „Јавна реакција: Здравјето, заштитата од насилство и дискриминација на младите не се приоритет за Владата и мнозинство на пратеници“, 2025. Достапно на: <https://mzd.mk/mk/vesti/reakcija/>

Мрежа за заштита од дискриминација (МЗД), „Насилството, дискриминацијата и незнаењето во формалното образование се новото „нормално“ што го промовираат Владата, Парламентот и Претседателката на државата“, 2025. Достапно на: <https://mzd.mk/mk/vesti/reakcija-2/>

Коалиција Маргини, 02.04.2025, Facebook пост. Достапно на: <https://www.facebook.com/CoalitionMargins/posts/pfbid02VrTmNpwTXCEG7K9yhofX7XTFf1juJVRdd5hh793VB6PVdyojKkqUN4BcQjtzbe1tI>

62 Мрежа за заштита од дискриминација (МЗД) и Платформа за родова еднаквост, „Повик до претседателката на РСМ за непотпишување на указите за измените во образованието“, 2025. Достапно на: <https://mhc.org.mk/news/povik-do-pretsedatelkata-na-rsm-gordana-siljanovska-davkova-za-nepotpishuvanje-na-ukazite-za-shtetni-zakonski-izmeni-vo-obrazovaniето-i-dosledno-sproveduvanje-na-zalozhbite-za-rodova-ednakvost/>

63 Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 258/2020

приспособување и оневозможување на пристапност и достапност на инфраструктурата, добрата и услугите. Законот за спречување и заштита од дискриминација се применува од страна на сите државни органи, органи на единиците на локалната самоуправа, правни лица со јавни овластувања и сите други правни и физички лица во повеќе области, но и во областа на образование. Главни институции задолжени за спречување и заштита од дискриминација се Комисијата за спречување и заштита од дискриминација и Народниот правобранител.

Во Македонија, најчесто утврдена основа за дискриминација е националната или етничка припадност, лично својство и општествен статус, род, родов идентитет, сексуална ориентација, политичко уверување, попрченост и други. Најголем дел од утврдените дискриминаторни дејствија се случиле во јавниот сектор, особено во областа на вработувањето, образованието и пристапот до јавни услуги, но се бележи и пораст на случаи во приватниот сектор и онлајн просторот.⁶⁴

Македонскиот образовен систем, пак, се соочува со сериозни предизвици во обезбедувањето инклузивност и еднаков третман на учениците и студентите. Во истражување спроведено од Младинскиот образовен форум (МОФ) во 2020 година, е утврдено дека дискриминацијата постои на сите нивоа – од основно и средно, до високо образование. Таа се манифестира преку стереотипи, отежнат пристап до образование или пониски очекувања кон учениците кои припаѓаат на маргинализирани групи. Студентите во високообразовните институции во Северна Македонија често се соочуваат со дискриминација по основ на етничка припадност, родов идентитет и сексуална ориентација. Овие наоди укажуваат на системски предизвици во создавање инклузивна образовна средина и ја нагласуваат потребата од сеопфатен пристап за унапредување на еднаквоста и ефективната заштита од дискриминација во сите нивоа на образованието.⁶⁵

ЛГБТИК+ учениците во Северна Македонија често се изложени на дискриминација, вербално и физичко насилство во образовните институции. Насилството е честопати систематско, а училиштата ретко нудат соодветен одговор или поддршка, што придонесува кон дополнителна маргинализација и психолошки последици кај овие ученици.⁶⁶ Насилството е нормализирано, а се почести се и случаите на вознемирување, сексуално насилство и малтретирање, извршени од малолетници – како во училиштата, така и во јавниот простор. Младите на возраст од 15 до 18 години се особено изложени на вакви форми на насилство, а ЛГБТИ учениците се и до четири пати почесто малтретирани од нивните хетеросексуални врсници. Дополнително, 15-годишниците со хомосексуална или бисексуална ориентација страдаат два или повеќе пати почесто од своите хетеросексуални врсници, честопати со изразени психосоматски симптоми (74%), чувства на тага и безнадежност (47%) или со сериозни самоубиствени мисли (30%).⁶⁷

64 Комисија за спречување и заштита од дискриминација (2024). Годишен извештај за работата на Комисијата за 2024 година. Скопје: КСЗД. Достапно на: <https://kszd.mk>

65 Младински образовен форум (МОФ), „Дискриминација врз млади во високото образование“, 2020. Достапно на: <https://mof.mk/diskriminacija-vo-visoko-obrazovanie/>

66 ERA – LGBTI Equal Rights Association for Western Balkans and Turkey, „LGBTI Youth in the Western Balkans: Mapping the Socio-Economic Situation and Needs“, 2020. Достапно на: https://www.lgbti-era.org/sites/default/files/pdf-docs/era_youth_report_2020_final.pdf

67 HERA – Асоцијација за здравствена едукација и истражување, „Истражување за родово базирано насилство врз младите и децата во Северна Македонија“, 2023. Достапно на: <https://hera.org.mk/wp-content/uploads/2023/03/Analiza-za-rodovo-nasilstvo-vrz-deca-i-mladi.pdf>

Клучни измени во законите и потенцијални последици

Собранието во јануари 2025 година донесе измени за Законот за основно образование со кои измени се избришаа дел од основите за дискриминација, односно род, родов идентитет и сексуална ориентација. Дополнително, во однос на оваа тема во член 6 се додаде став 8 кој се однесува на забрана на дискриминација и физичко одделување на учениците врз дискриминаторска основа при запишување и формирање на паралелки во основните училишта без легитимна или објективна оправдана цел, согласно Законот за спречување и заштита од дискриминација. Во овие измени се референцира Законот за спречување и заштита од дискриминација, се наведуваат термините родова еднаквост, како и сексуално и репродуктивно здравје.⁶⁸

Со измените во април 2025 година, Собранието донесе неколку измени, при што член 5 став 8 и член 16 став 8 каде се референцираше Законот за спречување и заштита од дискриминација, се менува со референцирање на Уставот на Република Северна Македонија. Дополнително во член 48, се брише терминот сексуално и репродуктивно здравје и терминот родова еднаквост се заменува со еднаквост меѓу половите. Ова всушност значи измена на одредбите кои на училиштата им наложуваа да спроведуваат активности за унапредување на родова еднаквост, заштита од врничко и семејно насилство, како и воведување сеопфатно сексуално образование.⁶⁹ Дополнително, се вметнува можност која им дозволува на родителите да бараат нивните деца да бидат изземени од одредени наставни содржини, без јасни критериуми или процедури за тоа. Со ваквиот пристап, се остава можност за селективен пристап до знаење, што директно ги погодува темите поврзани со човекови права, здравствено образование, еднаквост и различности. Воедно, се ограничуваат надлежностите на училиштата и просветните работници во препознавањето и постапувањето во случаи на дискриминација и насилство.⁷⁰

Со Законот за изменување и дополнување на Закон за средно образование не се препознава дискриминацијата како форма на насилство и освен физичкото насилство не препознава емотивно, психичко и сексуално насилство. Законот целосно пропушта да предложи мерки за унапредување на сексуалното и репродуктивното здравје на младите, и покрај поразителните податоци. Дополнително, основите на дискриминација не се проширени, согласно Законот за спречување и заштита од дискриминација, а имајќи ја во предвид потребата од усогласување на законодавството со Законот за спречување и заштита од дискриминација.⁷¹

68 Закон за изменување и дополнување на Законот за основно образование („Службен весник на РСМ“, бр. 3/2025)

69 Мрежа за заштита од дискриминација (МЗД). (11 април 2025). Насилството, дискриминацијата и незнаењето во формалното образование се новото „нормално“ што го промовираат Владата, Парламентот и Претседателката на државата. Достапно на: <https://mzd.mk/mk/vesti/reakcija-2/>

70 Закон за изменување и дополнување на Законот за основно образование („Службен весник на РСМ“ 45/2025)

71 Закон за изменување и дополнување на Законот за средно образование („Службен весник на РСМ“, бр. 78/2025)

ЕУ правна рамка

Овие измени треба да се анализираат во контекст на европските интеграции на државата, особено со оглед на обврските кои произлегуваат од правото на Европската Унија.

Како земја-кандидат за членство во ЕУ, Република Северна Македонија е должна да го усогласува своето законодавство со директивите на Унијата, меѓу кои клучни се директивите за недискриминација и за еднаков третман, Директивата 2000/43/ЕЗ за еднаков третман без разлика на раса или етничка припадност и Директивата 2000/78/ЕЗ која го регулира еднаквиот третман во однос на вработување и професии, се меѓу основните инструменти на ЕУ за заштита од дискриминација.⁷² Иако овие директиви формално не ја регулираат областа на формалното образование, нивните принципи – еднаков третман, недискриминација и еднаков пристап – се однесуваат и на образовните институции, бидејќи тие се јавни или приватни субјекти кои обезбедуваат услуги и ја обликуваат општествената интеграција. Европската пракса, вклучувајќи ја и судската практика на Судот на правдата на Европската Унија, потврдува дека принципот на недискриминација има хоризонтално дејство и во други сфери, како што е образованието, кога тие се поврзани со еднаков пристап до ресурси, можности и услуги.⁷³

Во контекст на усогласување со европската правна рамка, покрај нив особено релевантни се инструментите кои обезбедуваат еднаков пристап до образование без дискриминација. Член 14 од Повелбата на Европската Унија за основни права гарантира дека „секој има право на образование и на пристап до стручно и континуирано обучување“, што ја втемелува обврската на државите-членки (и земјите-кандидати) да обезбедат инклузивен образовен систем кој е достапен за сите.⁷⁴ Воедно, Член 21 од Повелбата на Европската Унија за основни права експлицитно ја забранува дискриминацијата врз било која основа, вклучувајќи пол, раса, етничка припадност и религија. Овој член се применува хоризонтално на сите области што се под влијание на правото на ЕУ, вклучително и образованието, кога постои врска со правата и должностите што произлегуваат од европското право.

Европскиот столб за социјални права, усвоен од Европската комисија, Европскиот парламент и Советот, го потврдува ова преку својот Принцип 1, според кој „секоја индивидуа има право на квалитетно и инклузивно образование, обука и учење во текот на целиот живот“.⁷⁵

72 Директива 2000/43/ЕЗ – Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Council of the European Union, 29 јуни 2000. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/MK/TXT/?uri=CELEX:32000L0043>

Директива 2000/78/ЕЗ – Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Council of the European Union, 27 ноември 2000. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/MK/TXT/?uri=CELEX:32000L0078>

73 Court of Justice of the European Union. (2018). Case C-414/16, Egenberger, ECLI:EU:C:2018:257. Достапно на: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-414/16>

Court of Justice of the European Union. (2020). Case C-507/18, NH v Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI – Rete Lenford, ECLI:EU:C:2020:289. Достапно на: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-507/18>

74 Повелба на Европската унија за основни права, Член 14 – Право на образование Charter of Fundamental Rights of the European Union, Article 14 – Right to education, Official Journal of the European Communities, 2000/C 364/01. Достапно на: <https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/14-right-education>

75 Европски столб за социјални права, Принцип 1 – Образование, обука и учење во текот на целиот живот European Pillar of Social Rights, Principle 1 – Education, training and lifelong learning, European Commission, 2017. Достапно на: <https://epsr-flashcards.eurohealthnet.eu/principle-1/>

Дополнително, Целта за одржлив развој 4 (СДГ 4) од Агендата 2030 на Обединетите нации повикува на „обезбедување на инклузивно и правично квалитетно образование и промовирање на можности за учење за сите“, што претставува глобален стандард прифатен и од страна на ЕУ⁷⁶. Во ист контекст, Целта 5 (СДГ 5) промовира родова еднаквост и зајакнување на сите жени и девојчиња, вградувајќи го принципот на недискриминација во сите сфери, вклучително и во образованието⁷⁷.

Значајно е да се нагласи и членот 14 од Истанбулската конвенција⁷⁸, кој го нагласува правото на пристап до образование и спречувањето на дискриминацијата врз основа на пол, што ја зајакнува обврската за родово сензитивно и инклузивно образование како дел од државните политики и законодавство.

Анализа на усогласеноста и негативните импликации

Законот за спречување и заштита од дискриминација⁷⁹ е веќе усогласен со следните директиви на Европскиот Парламент и на Советот: Директива 2000/78/ЕЗ на Советот од 27 ноември 2000 година за воспоставување на општа рамка за еднаков третман во вработувањето и занимањето; Директива 2004/113/ЕЗ на Советот од 13 декември 2004 година со која се спроведува начелото на еднаков третман на мажите и жените во пристапот и обезбедувањето на стоки и услуги; и Директива 2006/54/ЕЗ на Европскиот парламент и на Советот од 5 јули 2006 година за примена на принципот на еднакви можности и еднаков третман на мажите и жените во областа на вработувањето и професиите.⁸⁰

Исклучувањето на овие заштитени категории од законската рамка ќе резултира со недостаток на мерки за спречување насилство и малтретирање, испраќајќи порака дека исклучувањето и угнетувањето на овие групи во општеството не се казнува и во одредена мера се охрабрува. Со бришењето на обврските за едукација за родова еднаквост, ненасилно однесување и сексуално образование, државата се повлекува од својата клучна улога во промовирањето на толеранција, разбирање и еднакви можности. Укинувањето на механизмите за препознавање и пријавување дискриминација, особено во ситуации каде што учениците се директно

76 СДГ 4 – Квалитетно образование United Nations Sustainable Development Goal 4 – Quality Education, United Nations, 2015. Достапно на: <https://sdgs.un.org/goals/goal4>

77 СДГ 5 – Родова еднаквост *United Nations Sustainable Development Goal 5 – Gender Equality*, United Nations, 2015. Достапно на: <https://sdgs.un.org/goals/goal5>

78 Истанбулска конвенција – Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe, 11 мај 2011. Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention>

79 Закон за спречување и заштита од дискриминација, „Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 258/2020

80 Директива 2000/78/ЕЗ – Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Council of the European Union, 27 ноември 2000. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/MK/TXT/?uri=CELEX:32000L0078>

Директива 2004/113/ЕЗ – Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services, Council of the European Union, 13 декември 2004. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/MK/TXT/?uri=CELEX:32004L0113>

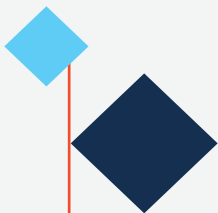
Директива 2006/54/ЕЗ – Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation, European Parliament and Council, 5 јули 2006. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/MK/TXT/?uri=CELEX:32006L0054>

засегнати, претставува сериозен чекор наназад и значително го намалува нивото на заштита што се очекува од едно демократско општество.

Дополнително, овозможувањето родителска интервенција во наставната програма без оправдана основа создава ризик од селективност, дискриминација и идеолошко влијание врз образовниот систем. Особено загрижувачко е отстапувањето од членот 14 од Истанбулската конвенција, кој јасно обврзува државите да обезбедат едукација што промовира еднаквост меѓу половите, елиминира родови стереотипи и поттикнува ненасилно однесување. Наместо да ја спроведува оваа обврска, државата со овие измени го слабее капацитетот на училиштата да се справуваат со родовото насилство, да препознаваат дискриминација и да развиваат критичко размислување кај младите, како и да го унапредуваат прифаќањето и еднаквоста на сите млади.

Со измените на Законот за средно образование, дискриминацијата не се препознава како форма на насилство, а освен физичкото, се игнорираат емотивното, психичкото и сексуалното насилство. Исто така недостасуваат мерки за унапредување на сексуалното и репродуктивното здравје на младите, и покрај алармантните податоци.⁸¹ Дополнително, основите за дискриминација не се проширени во согласност со Законот за спречување и заштита од дискриминација, што е неопходно за усогласување на законодавството со Законот, но и европските директиви.

81 HERA – Health Education and Research Association, 2021. Младите и сексуалното и репродуктивно здравје: потреби и пристап до информации и услуги. Достапно на: <https://hera.org.mk/mladite-i-srz/>



Заклучок и препораки

Последиците од овие измени може да бидат долгорочни. Се отвора простор за институционализирана дискриминација и сегрегација, особено врз ученици од ранливи категории – вклучувајќи ги децата со попреченост, ЛГБТИ+ младите и оние кои доаѓаат од сиромашни и социјално маргинализирани семејства. Со тоа, државата ризикува да воспостави образовен систем кој не обезбедува еднаков третман, туку го нормализира исклучувањето.

Од перспективата на европските интеграции, ова уназадување во процесот на усогласување со правото на ЕУ во областа на образованието би можело да се толкува како оддалечување од основните вредности на ЕУ. Измените бараат итна ревизија, усогласување со Законот за спречување и заштита и дискриминација и меѓународните документи.

Со цел обезбедување на усогласеност со директивите на ЕУ за недискриминација, инклузивно и еднакво образование неопходно е повторно воведување на едукативни програми за еднаквост, вклучувајќи ги сите основи за дискриминација предвидени во Законот за спречување и заштита од дискриминација, целосна поддршка за обуки на наставниците за работа со различности и доследно мониторирање и санкционирање на дискриминациските практики во училиштата. Активното вклучување на експертите, граѓанскиот сектор и самите ученици во креирањето и спроведувањето на образовните политики е клучно за изградба на инклузивен и праведен образовен систем. Овој процес мора да се одвива преку отворени и транспарентни консултации, а не со скратени постапки и без јавна дебата, како што беше случај со последните измени.



Владеење на правото и дигиталниот надзор

Личните податоци, приватноста и регулирањето на платформите - Патот на Северна Македонија кон интеграција во ЕУ -

Евгенија Јанакиеска

Надворешна соработничка на
Институтот за европска политика – Скопје

Оваа анализа укажува дека иако ЕУ има развиено напредна правна рамка за регулирање на дигиталниот надзор и платформите, земјите како Северна Македонија се соочуваат со структурен јаз помеѓу правната усогласеност и реалната моќ, претворајќи го владеењето на правото во формална, а не реална заштита.



Вовед и контекст: Како нашето секојдневно кликање се претвора во моќ и профит?

Дигиталниот надзор навлегува во интимните сфери на луѓето. Паметните часовници ги носиме на рака. Содржините што ни ги препорачуваат на фидот ги следат нашите очи. Системите на вештачка интелигенција ги читаат нашите движења и кликувања. Нарачуваме храна од нашите телефони. Разговараме со нашите пријатели, семејство и колеги на платформите на социјалните медиуми. Секоја од нашите дневни социјални интеракции сега е дигитализирана. Компаниите сето ова го претвораат во профит.

Паметните уреди што можеме да ги носиме на нас даваат добра влезна точка за дигитален надзор. Ванг пишува за „квантифицираното тело“ и покажува како луѓето користат уреди за следење на здравјето и перформансите (Wang, 2025). Најкористениот паметен уред што го носиме на себе е паметниот рачен часовник што брои чекори, ги следи срцевиот ритам и спиењето и дава резултати за физичката кондиција. Многу корисници сметаат дека ова им помага, дека можат да го видат својот напредок, да си постават цели и да ги променат своите навики. Уредот го зборува јазикот на јакнење и грижа за себе. Ветува контрола.

Социјалните медиуми даваат уште една јасна влезна точка. Инстаграм, ТикТок, Фејсбук и сите други социјални медиуми „ги канат“ луѓето да објавуваат фотографии од интимни моменти, да ги напишат своите мислења и да ги споделуваат своите чувства за политички теми, производи, услуги и така натаму. Фидот прикажува сè на едно место, пријатели, инфлуенсери, вести, реклами, политика, шминка, култура, спонзорирани објави, мимиња и уметност во бесконечен редослед, како спектакл. Во овој „спектакл“ луѓето прегледуваат (скролаат), лајкуваат, споделуваат, коментираат, препраќаат содржини. Тие се чувствуваат поврзани и информирани. Тие градат јавна слика за себе и чувство на припадност во ова виртуелно општество. Платформата го зборува јазикот на заедницата и изразувањето. Ветува видливост и вклученост.

Алатките со вештачка интелигенција додаваат уште еден слој. Чет-ботовите одговараат на прашања, ја пишуваат вашата теза, ви помагаат со извештаи за работа, ја проверуваат вашата граматика, ви даваат психолошки совети, ја читаат вашата астролошка карта, ве подготвуваат и прават смешни манипулации со фотографии. Филтрите на вештачката интелигенција во апликациите ги менуваат лицата, ви ги истакнуваат очите, ви додаваат пеги, ви го прават струкот потенок.

И конечно, платформите како Волт, Тему, Убер и слични услуги покажуваат како оваа логика навлегува во секојдневната потрошувачка и работа. Волт ги поврзува луѓето со ресторани и курирски служби. Тему продава огромен спектар на евтини производи директно преку апликација. Корисниците нарачуваат храна или стоки со неколку допири. Ги следат испораките и добиваат постојани понуди и препораки. Даваат чувство на комфор и избор. Ветуваат брзина, ниски цени за клиентите, но и флексибилен приход за работниците.

Зубоф дава поширока рамка за оваа приказна. Таа зборува за „надзорен капитализам“ како нова фаза на капитализмот. **Во оваа фаза компаниите го третираат човечкото искуство како суровина.** Тие го снимаат однесувањето, извлекуваат „вишок на однесување“, обучуваат модели за предвидување и продаваат „производи за предвидување“ на пазарите за идно однесување (Zuboff, 2019). Уредите што ги носиме на нас, социјалните медиуми, алатките со вештачка интелигенција и другите дигитални платформи многу добро се вклопуваат во оваа логика. Тие детално го „снимаат“ секојдневниот живот. Компанијата што ја поседува платформата добива континуиран ток на податоци за однесувањето. Може да ги поврзе овие податоци со други извори како што се историјата на купување, геолокацијата, активноста на социјалните медиуми, итн. Платформите заработуваат пари кога корисниците споделуваат сè повеќе и повеќе од својот приватен, личен и општествен живот. Во тој процес, платформата не само што реагира на човечкото внимание, туку и го организира вниманието, го насочува, го фрагментира и го поврзува со рекламните компании преку податоци што се претходно извлечени, но исто така и анализирани и организирани. Истата логика важи и за апликациите за спорт, здравје и

продуктивност. Корисникот верува дека ја „проверува“ апликацијата слободно, кога всушност дизајнот на апликацијата и системот за известувања го поттикнуваат да се врати, да спореди и да се прилагоди, а со тоа да додаде само повеќе податоци од својот личен физиолошки живот.

Иако главниот проблем што се разгледува во оваа анализа е нарушувањето на приватноста и неовластеното извлекување на лични податоци, важно е со подемтот на дигиталните платформи да се постави прашањето за дигиталната несигурност. Сантос го става ова во рамките на платформскиот капитализам од гледна точка на полупериферијата (Santos, 2025). Тој покажува како платформите поддржуваат модел на капитализам којшто обожува флексибилност, несигурност и постојана себепромоција како вработен, но во исто време тие намерно ги избираат земјите со ниско ниво на регулираност. Во овој модел луѓето мора да се однесуваат како мали фирми, што е уште еден правен проблем поврзан со регулирањето на правата на работниците и нивната безбедност.

Дигиталната согласност

Кога „прифаќам“, тоа не значи вистински избор.

Во пракса, многу компании дизајнираат известувања за приватност и формулари за согласност на начини што ги збунуваат корисниците. Луѓето немаат време, енергија или специфично знаење за да прочитаат текст од дваесет страници напишан на правнички јазик. Тие често кликуваат на „прифаќам“ затоа што им е потребна услугата. Така ги разменуваат своите лични податоци за дигиталниот производ или услуга. Формалното право постои, но дизајнот на интерфејсот го прави тоа право слабо. Законот претпоставува рационален субјект којшто чита, одлучува и контролира текови на податоци. Вистинскиот корисник постапува во средина што компаниите ја дизајнираат за да го одвлече вниманието, да збунат, а исто така и да притиснат на „слепо“ да се прифати нешто. Ако сакаме да ги заштитиме луѓето на сериозен начин, мора да го поврземе законот за заштита на податоците со реалната пракса...

Правната рамка на Европската Унија

Европската Унија се обидува да ја ограничи штетата од овој систем преку закон. Главниот закон е Општата регулатива за заштита на податоците или ГДПР, која игра централна улога. ГДПР ги поставува основните начела за обработка на лични податоци, како што се законитост, праведност, транспарентност, ограничување на намената и минимизирање на податоците. Им дава на граѓаните права како што се пристап до нивните податоци, корекција на нивните податоци, бришење и приговор. Теоретски, ГДПР може да обезбеди силна заштита, лицето како корисник може да ја праша компанијата какви податоци поседува, зошто ги користи тие податоци и со кого ги споделува.

ЕУ, исто така, го има усвоено Актот за вештачка интелигенција. Овој Акт ги регулира системите на вештачка интелигенција преку модел базиран на ризик. Актот за вештачка интелигенција забранува некои употреби како што е социјалното оценување од страна на јавните власти. Други употреби ги третира како високоризични, како на пример системите на вештачка интелигенција во образованието, вработувањето, здравствената заштита или критичната инфраструктура. Развивачите на системи со висок ризик мора да следат строги правила. Тие мора да собираат висококвалитетни податоци за обука, да ги тестираат системот, да

водат дневници (log) и да дозволат човечки надзор. Некои системи што се појавуваат во уреди што можат да се носат или платформи спаѓаат во овие категории. Предвидувањата на ризици поврзани со здравјето, емоционалното пресметување и автоматското рангирање на содржини вклучуваат алатки со вештачка интелигенција кои можат силно да влијаат на правата и слободите.

Затоа, Актот за вештачка интелигенција е важен за деловниот модел што го опишува Зубоф. Тој не го забранува надзорниот капитализам, но поставува ограничувања за некои практики на вештачка интелигенција и бара поголема транспарентност и безбедност. Се обидува да ги намали најсериозните штети, а сепак прифаќа компаниите да градат системи за предвидување за профит. Како резултат на тоа, законот ги подобрува некои услови, но не ја трансформира основната логика на извлекувањето.

Актот за дигитални услуги и Актот за дигитални пазари се фокусираат подиректно на платформите. Актот за дигитални услуги наметнува обврски за онлајн платформите, особено за многу големите. Тие мора да ги проценат системските ризици како што се ширењето на нелегална содржина, заканите по темелните права, штетата по малолетниците или негативното влијание врз демократските процеси. Тие мора да понудат појасни информации за системите за препораки и да им овозможат поголем пристап на истражувачите до податоците од платформата. Актот за дигитални пазари ги таргетира фирмите-чувари и се обидува да ги спречи практиките на нелојална конкуренција што ја блокираат конкуренцијата, како што се самопретпочитање или присилно групирање на услуги.

Овие акти препознаваат дека компании базирани на платформи сега имаат посебно место во економијата и во јавниот живот. Законодавците повеќе не ги гледаат како неутрални посредници. Ги третираат како моќни актери коишто го обликуваат говорот, трговијата и вниманието. Сепак, фокусот останува на транспарентноста, одговорноста и конкуренцијата. Актите не ја доведуваат во прашање идејата дека платформите можат да го засноваат својот профит на насочено рекламирање и континуирано следење.

Северна Македонија како законска полупериферија - копирање на правилата, но без моќ

Северна Македонија се наоѓа на интересна позиција во оваа слика. Земјата не ѝ припаѓа на ЕУ, но го следи патот на интеграција во ЕУ. Во 2020 година, Северна Македонија усвои нов Закон за заштита на лични податоци којшто е усогласен со ГДПР. Законот користи речиси исти концепти и начела. Тој поставува правила за контролорите и обработувачите и им дава права на субјектите на податоци. Надзорен орган е Агенцијата за заштита на лични податоци.

Затоа граѓаните на Северна Македонија живеат во простор каде што законот изгледа многу сличен на регулативата на ЕУ. Сепак, истовремено, земјата припаѓа на полупериферијата на глобалниот капитализам што го опишува Сантос. Главниот проблем е што големите технолошки фирми не ги сместуваат своите седишта таму. Локалните регулатори имаат помала моќ од властите во големите земји членки на ЕУ. Многу луѓе користат услуги од компании кои повеќе реагираат на регулаторите во Брисел, Даблин или Вашингтон отколку на институциите во Скопје. **Ова создава јаз помеѓу формалното правно усогласување и вистинската моќ.**

И ... што понатаму?

Сето ова наметнува едноставно, но тешко прашање. Што значи владеењето на правото во свет на платформи, извлекување на податоци и алатки со вештачка интелигенција. Тоа не може да значи само дека земјата ги копира законите на ЕУ во својот правен систем. Исто така, мора да значи дека луѓето во реалноста можат да ги користат тие закони во пракса и дека јавните институции имаат сила да ги применат.

На најинтимно ниво, луѓето имаат потреба од простор за приватен живот. Им треба простор да прават грешки, да се одморат и да размислуваат без да бидат следени. Кога секој чекор, порака и пребарување стануваат податоци за некој друг, приватноста не постои во вистинска смисла на зборот. Владеењето на правото треба да го заштити тој простор. Треба да ограничи колку далеку платформите и уредите навлегуваат во личниот живот. Исто така, треба да препознае дека луѓето често прават некои работи под притисок и кога се збунети, а не како совршено информирани и рационални субјекти.

На економско ниво, надзорниот и платформскиот капитализам нема да исчезнат само затоа што законодавците носат нови закони. Овие модели се развиваат од подлабоки структури. Инвеститорите бараат постојан раст. Компаниите се натпреваруваат за внимание и податоци. Во оваа трка, секоја нова метрика и секое ново предвидување изгледа привлечно. Ако сериозно го сфатиме владеењето на правото, мора да се запрашаме како да поставиме вистински ограничувања во оваа трка. Тоа вклучува построги правила за конкуренција, јасни забрани за најштетните практики и сериозни санкции во случај на прекршувања, а не само симболични парични казни.

На институционално ниво, земјите како Северна Македонија имаат потреба од поддршка, а не само од обврски. Институциите на ЕУ, регионалните мрежи и граѓанското општество можат да изградат сојузи што им даваат поголема тежина на локалните регулатори. Истражувачите и новинарите можат да ги користат новите права за пристап од Актот за дигитални услуги за дополнително да проучат како функционираат платформите. Образовните програми можат да им помогнат на луѓето да ги разберат своите дигитални права и да препознаат шеми и манипулативни дизајни. Владеењето на правото потоа станува жива практика, а не само реченица во извештајот за напредокот до Брисел.

За Северна Македонија, патот кон интеграција во ЕУ може да отвори две различни иднини. Во едната иднина земјата само ги копира правилата. Глобалните платформи ја задржуваат вистинската моќ. Луѓето го прифаќаат постојаното следење како цена на современото живеење. Во другата иднина, законодавците, регулаторите, експертите и граѓаните ја користат рамката на ЕУ како алатка за отпор. Тие ја третираат заштитата на податоците, правилата за вештачка интелигенција и обврските на платформите како дел од пошироката борба за правда и демократија.

Дигиталниот надзор нема да запре сам по себе. Платформите нема да се откажат од профитабилните текови на податоци затоа што се фини. Ако владеењето на правото одржи некаква важност во овој контекст, тоа мора да застане на страната на луѓето, а не на страната на извлекувањето на податоци. Мора да го заштити правото да не бидете следени, правото да се исклучите и правото да се постои без постојано оценување. Само тогаш Северна Македонија може да влезе во ЕУ како нешто повеќе од законска копија. Може да влезе како општество кое знае каква дигитална иднина сака и кое се бори за неа.

